

ביאורים

בפסקה הקודמת למדנו את העיקרון היסודי שעליו עמד הרמב"ם: 'הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים'. בידי האדם ניתן הכוח לבחור כיצד לפעול בכל מצב נתון, ודבר זה מסור בידי ולא בידי כל כוח אחר. עם זאת, קיימת בנו, כמאמינים, האמונה הפשוטה שה' שולט בכל, והכל על פי רצונו. אם כן, כיצד ניישב בין שתי התפיסות הללו: האם הכול בידינו או שהכול בידי ה'?' הרמב"ם מבאר שהקב"ה מראש קבע חוקים על פיהם יונהג העולם. חוקים אלה מהווים את רצונו הטמון מראש בכל חלק וחלק מהעולם. כוח המשיכה למשל, הוא כוח כללי שנקבע עם בריאת העולם, ומאז כוח זה פועל בקביעות על ידי הבורא. לכן, אבן שנזרוק כלפי מעלה לא תנחת למטה כתוצאה מרצון ה' ברגע זה אלא מרצונו הכללי לברוא את העולם עם כוח משיכה. ה' אמנם מהווה את המערכת הכללית, אך הוא לא משפיע בכל רגע על כל פרט בתוך מערכת זו. כך גם באדם. ה' ברצונו ברא אותנו עם יכולת בחירה וזוהי גם מעלתנו הגדולה כבני אדם. איננו כפופים וכפויים למעשים מסוימים שאין לנו שליטה עליהם. אנו הריבונים על גורלנו. אם כן, כשאדם בוחר להרע, האם זה לא סותר את השליטה האלוהית? ודאי שלא, שהרי מראש בורא עולם רצה שעל ידי בחירת האדם יונהג העולם.

מאחר שיכולת הבחירה היא הסגולה האנושית ראוי שתניתן לנו הדרכה מוסרית. מכאן מובנת גם החובה שמוטלת עלינו לתקן את המידות שלנו מן החסרונות. החסרונות אינם גזירה משמיים אלא תלויים בנו ונובעים מבחירתנו.

אם כן, אין כל בסיס לטענה הרווחת בענייני מידות: "ככה נולדתי ואין מה לעשות". הרמב"ם מבטל טענה זו מכל וכל. יש ויש מה לעשות! היכולת להשתנות נמצאת בידיים שלנו. לנו לא נותר אלא להחליט להשתנות...

הרחבות

• האם יש חוקיות בטבע?

ובזה חולקים 'המדברים'. לדעת ה'מדברים' (אנשי חכמת הכלאם - זרם דתי בפילוסופיה הערבית בימי הביניים), אין כלל חוקיות קבועה בטבע. לשיטתם, בכל רגע ורגע האל משנה את פני העולם הלוכש צורה חדשה, ועל כן אפשר לייחס לרצון האל באופן ישיר כל מאורע באופן נקודתי. משום כך, לשיטתם, אין באמת ייעוד לעולם משום שהעולם אינו תהליך אחד ארוך אלא אוסף של קטעי זמן. הרמב"ם טוען כנגדם שחוקיות הטבע הינה עובדה מציאותית שהוטבעה בטבע ברצון האל מששת ימי בראשית ואינה משתנה. ממילא מובן שהעולם שהיה והעולם שיהיה צועד ומתקדם באותו מסלול לעבר היעד.

מחלוקת זו של הרמב"ם עם 'המדברים' מבוארת בהרחבה בספר 'מורה נבוכים' בחלק א' (בעיקר בפרקים ע"ב-ע"ו). שם הרמב"ם מבקר באופן שיטתי את שיטתם של 'המדברים'.

המהר"ל בספר 'גבורות השם' (בהקדמה השנייה לספר) דן בנושא יסודי זה של חוקיות הטבע. לשיטת המהר"ל, הימצאותם של חוקי הטבע תלויה בגורם המתבונן עליהם. לשיטתו, תתכן מציאות כזו שבה שני גורמים הצופים בו זמנית באותה תופעת טבע יראו דברים שונים. לאחד היא תמשיך להראות באופן של חוקיות טבעית רגילה, ובעבור השני היא תלבש צורה של חוקיות אחרת, מוסרית וניסית. על פי דברים אלו מסביר המהר"ל שבעוד שלעם ישראל בזמן מלחמת יהושוע בגבעון, השמש 'עמדה', הרי שבעבור עמי כנען 'עולם כמנהגו נוהג'. תופעה זו מובנת כיום יותר על פי תיאוריית היחסות של איינשטיין.

שאלות לדין

מה היחס בין בחירת האדם לרצונו לבין השגחת ה' על מי שנרצח - האם ה' רצה שאותו אדם ירצח?

הרמב"ם כותב "וְהַתְּחִיב לְהַרְגִיל נַפְשׁוֹ בְּפַעֲלוֹת הַטּוֹבוֹת עַד שֶׁיִּקְנֶה לֹוּ הַמַּעֲלוֹת". האם אדם שהרגיל את עצמו שנים רבות בתכונה טובה יכול להיות בטוח שהוא קנה אותה בשלמות, או שעליו להמשיך לתקן אותה עד סוף חייו?

ואמנם המאמר המפורסם אצל בני אדם, ואפשר למצוא בדברי החכמים ובלשונות הכתובים כמותו, והוא שעמידת האדם וישיבתו וכל תנועותיו בחפץ ה' יתעלה וברצונו - הרי הוא מאמר אמתי, אבל על אפן מסוים. וזה כמי שהשליך אבן אל האויר, ונפלה למטה, שאמרנו בה כי ברצון ה' נפלה למטה - מאמר אמתי, לפי שה' רצה שתהיה הארץ כלה במקרה, ולכן בכל עת שישלך ממנה חלק למעלה - הרי הוא יתנועע אל המקרה. וכן כל חלק מחלקי האש יתנועע למעלה, ברצון אשר היה שתהיה האש מתנועעת למעלה. לא שה' רצה עתה, בעת תנועת זה החלק מן הארץ, שיתנועע למטה.

ובזה חולקים 'המדברים', לפי ששמעתיים אומרים, שהרצון בכל דבר בעת אחר עת תמיד. ולא כן נאמין אנו, אלא הרצון היה בששת ימי בראשית, והדברים כלם נמשכים על טבעיהם תמיד, כמו שאמר: "מה שהיה הוא שיהיה" (קהלת א, ט), ו"אשר להיות כבר היה" (שם ג, טו), "אין כל חדש תחת השמש" (שם א, ט). ומפני זה הצרכו החכמים לומר שכל המופתים היוצאים ממנהגו של עולם, אשר היו, ואשר יעדו בהם שיהיו, כלם קדם הרצון בהם בששת ימי בראשית, והושם בטבע הדברים ההם אז, שיתחדש בהם מה שהתחדש. וכאשר התחדש בזמן הראוי - חשבו בו שהוא דבר שקרה עתה, ואינו פן. וכבר הריבנו בזה הענין הרבה במדרש קהלת וזולתו. ומאמרם בזה הענין: "עולם כמנהגו הולך" (עבודה זרה נד ע"ב). ותמצאם תמיד בכל דבריהם, עליהם השלום, יברחו מתת הרצון בדבר אחר דבר ובעת אחר עת.

ועל זה האפן יאמר באדם כשיקום וישב - שברצון ה' קם וישב, כלומר, שהוא שם בטבעו, בעקר מציאות האדם, שיקום וישב בבחירתו. לא שהוא רצה עתה בעת קומו שיקום וישב יקום, כמו שלא רצה עתה בעת נפילת זו האבן שתפל וישל אפל. וכלל הדבר, שתאמין, כי כמו שרצה ה' שיהיה האדם זקוף הקומה, רחב החזה, בעל אצבעות - פן רצה שיהיה מתנועע ונח מרצונו, ויפעל פעולות בחירות, אין כופה לו עליהן ולא מונע לו מהן. כמו שבאר בספר האמת ואמר, מבאר זה הענין: "הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע" וכו' (בראשית ג, כב), וכבר באר התרגום הפרוש, ששעורו אמנם הוא: ממנו לדעת טוב ורע וכו'. רצונו לומר, שהוא היה אחד בעולם, כלומר מין שאין מין פחותו שישתתף עמו בזה הענין אשר הגיעו, ומה הוא? שהוא בעצמו מנפשו ידע הטובות והרעות, ויעשה איזו מהן שיצאה, ואין מונע לו מזה. והיות שהוא פן, הרי אפשר שישלח ידו ויקח מזה, ואכל וחי לעולם.

וכאשר חיב זה במציאות האדם, רצוני לומר, שיעשה בבחירתו פעולות הטוב והרע כאשר ירצה, חיב ללמדו דרכי הטוב, ושיצאה, ויזהר, ויענש, ויקבל שכר, והיה כל זה צדק, והתחייב להרגיל נפשו בפעולות הטובות עד שיקנו לו המעלות, ולהתרחק מן הפעולות הרעות עד שיסורו ממנו הפחיתות, אם היה שכבר נקנו. ולא יאמר: כבר הגיעו למצב שאי אפשר שישתנו, מפני שכל מצב אפשר לשנותו, מן הטוב לרע ומן הרע לטוב, והוא הבוחר בזה. ולפי זה הענין, ובגללו, הבאנו כל מה שזכרנוהו מענין המשמעת והמרי.

ה' רצה - בבריאתו את העולם, ביצירתו את חוקי הטבע. בעת אחר עת - מתחדש בכל זמן וזמן. יעד - הובטח.

מעשי אדם
בידי ה'

עולם כמנהגו
נוהג

כוונת האמירה:
"ברצון ה'"

הצורך במצוות
בושכר ועונש